

Het electorale succes van etnische minderheden in Brussel: de rol van kiezers en partijen

Chloé Janssen, Régis Dandoy en Silvia Erzeel¹

ABSTRACT: Vote or Party Strategy? Understanding the Electoral Success of Ethnic Minorities in Brussels

European democracies have grown ethnically diverse in the recent years. Yet, ethnic minorities remain underrepresented in politics. Despite the theoretical argument asserting that ethnic minorities should perform better in systems allowing voters to cast intra party preferences, empirical studies bring mixed results. In particular, scholars highlight the role of both parties and voters in explaining the electoral success or failure of ethnic minority candidates. Using data on regional elections between 1995 and 2014 in Brussels, our study shows that even though parties have made gradual efforts to include ethnic minorities on their lists, voters appear to be an important force behind the election of ethnic minorities. We find variations according to party ideology, with socialist and – to a lesser extent – Christian democratic candidates benefiting the most from preferential voting. However, the positive impact of preference votes seems to decrease over time, as parties themselves become more inclusive and tend to allocate more realistic positions to their ethnic minority candidates in recent elections.

KEYWORDS: Brussels, electoral system, ethnic minorities, political representation

1. Inleiding

Als gevolg van internationale migratiestromen worden Europese samenlevingen de laatste decennia gekenmerkt door een groeiende etnische diversiteit. Tegelijkertijd blijven etnische minderheden een ondervertegenwoordigde groep in de politiek. Om de beperkte politieke aanwezigheid van etnische minderheden te verklaren, kijken onderzoekers vaak naar de impact van de staatsstructuur, burgerschapsmo-

dellen (o.a. Koopmans et al., 2005) en de bredere maatschappelijke participatie van minderheden (o.a. Jacobs, Phalet & Swyngedouw, 2004). Steeds meer onderzoek wijst nu echter ook op de rol van de politieke kansenstructuur, in het bijzonder het kiessysteem (Teney et al., 2010; Togeby, 2008). Een stelling die in dat opzicht aanzienlijke aandacht heeft gekregen, is dat etnische minderheden het best gedijen onder een kiessysteem dat proportionele representatie en voorkeurstemmen combineert (Togeby, 2008). Van proportionele representatie wordt verwacht dat het diversiteit aanmoedigt door partijen te stimuleren om een socio-demografisch evenwicht te zoeken in hun kandidatenlijsten. Van voorkeurstemmen wordt aangenomen dat ze mogelijkheden creëren voor etnische mobilisatie onder kiezers en dat ze stemmen op basis van etniciteit stimuleren (Togeby, 2008; Teney et al., 2010; Jacobs, Kelbel, & Pilet, 2013).

Ondanks deze theoretische argumenten tonen empirische studies eerder gemengde resultaten. Terwijl een combinatie van een proportioneel kiessysteem en voorkeurstemmen aanzienlijk bijdroeg aan het succes van etnische minderheden in de lokale politiek in Denemarken (Togeby, 2008), bleef in Zweden de numerieke aanwezigheid van etnische minderheden in de politiek laag (Dancygier et al., 2015). Dergelijke gemengde resultaten tonen aan dat electorale regels inderdaad mogelijkheden kunnen creëren voor een betere vertegenwoordiging, maar dat ze geen garanties kunnen bieden. Het uiteindelijke resultaat hangt af van hoe specifieke actoren – in het bijzonder politieke partijen en kiezers – deze regels gebruiken en er betekenis aan geven. Politieke partijen, door hun cruciale rol in de rekrutering en selectie van kandidaten, treden op als sluiswachters in de vertegenwoordiging van etnische minderheden. Voorts kunnen kiezers het electorale resultaat van etnische minderheden beïnvloeden door deze kandidaten te ondersteunen of net af te wijzen.

Omdat meer onderzoek nodig is om te begrijpen hoe en wanneer een proportioneel kiessysteem met voorkeurstemmen bijdraagt aan het electorale succes van etnische minderheden, zal dit artikel een andere (niet-Scandinavische) casus onderzoeken, namelijk het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in België. Net als heel wat andere West-Europese landen zag België een toename in de etnische diversiteit van zijn bevolking en politieke klasse. Op dit moment is ongeveer 25% van de leden van het regionale Brusselse parlement van etnische origine; een percentage dat de proportie van etnische minderheden in de bevolking weerspiegelt. Dit artikel bekijkt het electorale succes van etnische minderheden in Brussel van naderbij en onderzoekt hoe politieke opportuniteiten – gecreëerd door het kiessysteem, de politieke partijen en de strategieën van kiezers – hebben bijgedragen tot die resultaten.

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zal dit artikel originele data analyseren van de electorale resultaten van kandidaten van etnische origine die deelnamen aan de regionale verkiezingen in Brussel van 1995 tot 2014. De focus op regionale verkiezingen is interessant, omdat bestaand onderzoek in België zich vaak

eerder op het lokale of het nationale/federale niveau richt dan op het regionale niveau (Celis, Eelbode & Wauters, 2013; Teney et al., 2010; contra: Jacobs, 2000). De situatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in het bijzonder verdient meer aandacht, omdat de regio gekarakteriseerd wordt door een zeer diverse bevolking. Aangezien recente debatten over de politieke integratie in België zich bijna uitsluitend op niet-EU-minderheden richten, meer specifiek op Marokkanen, Turken en Congolezen, zal ons onderzoek zich ook toeleggen op deze minderheden.

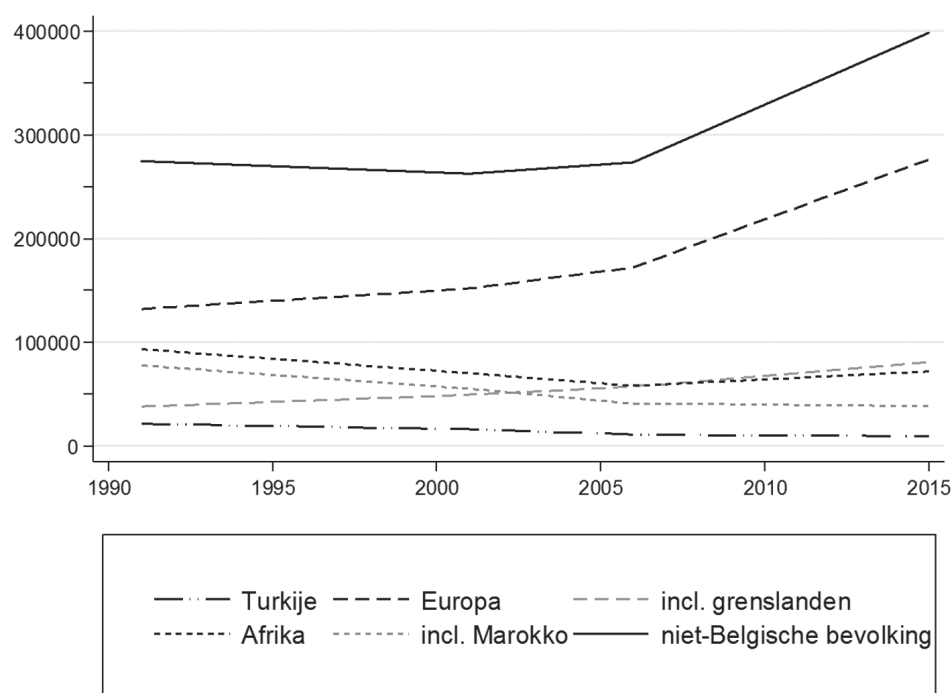
Hierna bespreken we eerst de bestaande literatuur over de politieke vertegenwoordiging van etnische minderheden. Dat wordt gevolgd door een beschrijving van de data in het onderdeel 'methodologie'. Daarna stellen we de resultaten voor en volgt een bespreking. In het laatste onderdeel bespreken we de conclusies van het onderzoek.

2. Etnische minderheden in België/Brussel

Van de drie regio's in België heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de meest diverse bevolking. Sinds 1991 heeft ongeveer 30% van de bevolking in Brussel een vreemde nationaliteit, in vergelijking met een gemiddelde van 5 tot 10% in Vlaanderen en Wallonië. Europese burgers blijven de grootste groep immigranten (zie ook Figuur 1). Turkse en Afrikaanse inwoners vormen de grootste niet-Europese groepen van buitenlanders in Brussel, en Marokkaanse burgers maken meer dan de helft van de Afrikaanse groep uit. Verschillende wijzigingen in regelgeving met betrekking tot burgerschap hebben het echter gemakkelijker gemaakt voor niet-Belgen om de Belgische nationaliteit aan te vragen en te verkrijgen sinds de jaren negentig. De onmogelijkheid om deze nieuwe Belgen en hun kinderen blijvend te volgen, maakt het moeilijk om de werkelijke verhouding te schatten van burgers met een immigratieachtergrond in Brussel.

Hoewel de eerste Belgen van etnische origine al in de late jaren tachtig op kandidatenlijsten begonnen te verschijnen (Bousetta & Bernès, 2007), kreeg de politieke integratie van etnische minderheden vooral meer aandacht in de jaren negentig, naar aanleiding van het debat over de toekenning van lokaal stemrecht aan migranten. Vooral in de tweetalige Brusselse regio werd er hevig gedebatteerd over stemrecht voor migranten tussen de Franstalige en Vlaamse politieke partijen, omdat men dacht dat stemrecht voor immigranten de al zo fragiele machtsbalans tussen Vlaamse en Franstalige partijen in het gedrang kon brengen (Jacobs, 2000). Het Verdrag van Maastricht voorzag dan voor het eerst in het recht om te stemmen voor Europese burgers in lokale verkiezingen vanaf 1995. In 2004 kregen ook niet-EU-immigranten die al minimaal vijf jaar in België woonden stemrecht voor lokale verkiezingen. Aanpassingen in stemrecht, net als aanpassingen in regels rond

burgerschap, hebben in toenemende mate de samenstelling van het electoraat in België veranderd. Burgers met een migratieachtergrond vormen nu een belangrijke kiezersgroep in België en in Brussel.

FIGUUR 1. **Etnische minderheden in Brussel volgens nationaliteit, 1991 tot 2015 (INS, 2017).**

Gezien deze sociale en politieke evoluties, ontstond de laatste jaren ook meer onderzoek naar de politieke betrokkenheid van etnische minderheden in België. Heel wat studies richtten zich op de politieke *participatie* van etnische minderheden, door de determinanten en variëteiten in het verenigingsleven van immigranten te onderzoeken (o.a. Jacobs, 2000; Jacobs, Phalet & Swyngedouw, 2004). Onderzoek naar de politieke vertegenwoordiging van etnische minderheden kenmerkte zich daarentegen door een tragere start, vooral omdat het aantal etnische minderheden in de formele politiek tot voor kort nog erg beperkt bleef. De laatste jaren groeide echter ook de academische interesse voor de politieke vertegenwoordiging van etnische minderheden.

Studies over politieke vertegenwoordiging hebben enerzijds onderzoek gedaan naar de acties van *politieke partijen* en hun wil om kandidaten van etnische minderheden te rekruteren en te selecteren (Jacobs, 2000; Celis, Eelbode & Wauters, 2013; Celis & Erzeel, 2013, 2017). In België is het aantal kandidaten van een etnische

minderheid in de loop der jaren gestegen, deels ten gevolge van de toenemende interesse van politieke partijen om dergelijke kandidaten te betrekken om zo meer kiezers aan te trekken (Eelbode et al., 2013; Teney et al., 2010). Omdat etnische minderheden een groot deel uitmaken van het Brusselse electoraat, kunnen partijen die de 'migrantenstem' winnen ook daadwerkelijk de verkiezingen winnen.

Toch heeft deze grotere interesse van de partijen (nog) niet geleid tot het aannemen van concrete en bindende maatregelen gericht op het verwijderen van structurele politieke barrières voor etnische minderheden, zoals quota (Celis et al., 2014). Volgens Celis, Eelbode en Wauters (2013) nemen partijen eerder oppervlakkige maatregelen, waarmee ze een platform geven aan etnische minderheden zonder daadwerkelijk de macht met hen te delen. Zelfs in Brussel vinden partijen het belangrijker om kandidatenlijsten in balans te houden volgens geslacht dan volgens etniciteit (De Winter et al., 2013). Daardoor is het niet zeker of partijstrategieën echt verantwoordelijk zijn voor het electorale succes van etnische minderheden.

Behalve de rol van politieke partijen onderzocht een beperkt aantal studies de rol van de kiezers. Eelbode et al. (2013) ontdekten dat de partijvoorkeur van kiezers van etnische minderheden in Gent en Antwerpen eerder uitgaat naar linkse dan naar rechtse partijen. Dit resultaat werd niet bevestigd in Brussel, waar Teney et al. (2010) concludeerden dat niet alle etnische minderheden linkse partijen steunden en dat er belangrijke verschillen bestonden tussen minderheden naargelang hun etnische achtergrond. Onderzoek naar de rol van etniciteit bij voorkeurstemmen blijft tegelijk schaars, met het onderzoek van Teney et al. (2010) als belangrijke uitzondering. Tijdens de Brusselse lokale verkiezingen in 2006 stelden de auteurs patronen vast van zowel 'etnisch stemmen' als van 'symbolisch stemmen'. Hoewel kandidaten uit een etnische minderheid disproportioneel konden rekenen op de steun van kiezers uit hun eigen gemeenschappen (dus 'etnisch stemmen'), was er ook een groep van kiezers (uit de etnische meerderheid) die intentioneel stemden voor kandidaten uit een etnische minderheid, als een symbolische daad ten voordele van diversiteit (dus 'symbolisch stemmen') (Teney et al., 2010). Het onderzoek van Teney et al. biedt empirisch bewijs dat voorkeurstemmen het electorale succes van kandidaten uit etnische minderheden in Brussel sturen, wat aansluit bij de resultaten van Togeby (2008) in Denemarken.

De dubbele focus op kiezers en partijen is nodig in het systeem met flexibele lijsten in België. Belgische kiezers kunnen stemmen op de volledige lijst (= lijststem) of stemmen voor een of meer kandidaten op dezelfde lijst (= voorkeurstemmen). Zowel lijststemmen als voorkeurstemmen beïnvloeden de toekenning van zetels aan kandidaten. Kandidaten met genoeg voorkeurstemmen om uit te komen boven een bepaald quotiënt worden verkozen, ongeacht hun positie op de lijst. Voor kandidaten die deze drempel niet halen (vaak de meerderheid van de kandidaten), bepaalt de volgorde waarin ze op de lijst staan hun kans om verkozen te raken. Diegenen met een hogere positie op de lijst doen hun voordeel bij lijststemmen, die worden toe-

gekend aan kandidaten in de volgorde waarin ze op de lijst staan en die toegevoegd worden aan hun voorkeurstemmen. Gezien de gedeeltelijke invloed van de lijststem heeft de voorkeurstem geen volledig effect. In de loop der jaren werd het kiessysteem in België verschillende keren hervormd, om de impact van de voorkeurstemmen te vergroten. Zo kunnen kiezers sinds 1995 verschillende voorkeurstemmen uitbrengen, iets wat tot dan toe beperkt was tot een enkelvoudige voorkeurstem. In 2002 werd de invloed van de lijststem gehalveerd in het voordeel van voorkeurstemmen (Wauters, Weekers & Maddens, 2010). Ondanks deze veranderingen blijven de posities bovenaan op de lijst de veiligste plaatsen en kandidaten op deze posities worden bijna altijd verkozen. Een minderheid van kandidaten slaagt erin om buiten de rangschikking verkozen te raken en de originele rangschikking bepaalt over het algemeen wie de zetels krijgt (Bouhon, Reuchamps & Dodeigne, 2012).

In dat opzicht categoriseert Karvonen het systeem van voorkeurstemmen in België als zwak (2004). Maar zelfs al leiden hun voorkeurstemmen zelden tot een directe verkiezing, dan toch krijgen kandidaten indirecte beloningen voor hun persoonlijke score. Zo zal een kandidaat die populair was in de vorige verkiezingen (dus met een hoger aantal voorkeurstemmen) waarschijnlijk een hogere positie krijgen op de lijst bij de volgende verkiezingen (André et al., 2017).

3. Methodologie

Om onze onderzoeksvragen te beantwoorden, stelden we een dataset samen van alle kandidaten die deelnamen aan de Brusselse regionale verkiezingen van 1995 tot 2014. We verzamelden informatie over hun etnische achtergrond, hun partijlidmaatschap, hun plaats op de lijst, het aantal voorkeurstemmen dat ze kregen en of ze al dan niet verkozen werden. Om het onderzoek werkbaar te houden, beperkten we onze analyse tot effectieve kandidaten die opkwamen op lijsten van ‘winnende partijen’, dat wil zeggen partijen die ten minste één zetel in een bepaalde verkiezing behaalden, wat een totaal van 2903 kandidaten opleverde. Partijen die geen zetel behaalden en plaatsvervangende kandidaten werden verwijderd uit de dataset.

We verzamelden data van 1995 tot 2014, omdat dit ons in staat stelde om de evolutie van het electorale succes van etnische minderheden in de loop van de tijd in kaart te brengen en tegelijkertijd rekening te houden met de rol van sociale en institutionele veranderingen in Brussel. Verschillende belangrijke veranderingen vonden plaats tussen 1999 en 2004. Het Brusselse parlement, initieel één kiesdistrict met 75 zetels, verhoogde zijn aantal zetels naar 89 in 2004 en – nog belangrijker – introduceerde voorbehouden zetels volgens taal. Franstalige kiezers kiezen 72 Franstalige regionale parlementsleden, terwijl Nederlandstalige kiezers 17 Nederlandstalige regionale parlementsleden verkiezen. Voorts werd de invloed

van de volgorde op de lijst gehalveerd in 2002, wat de invloed van voorkeurstemmen vergrootte bij de toekenning van zetels aan kandidaten. Verder werd in 2004 migrantenstemrecht ingevoerd op lokaal niveau, wat de publieke aandacht verhoogde voor de noodzaak om etnische minderheden in de politiek te integreren. Onze vergelijking dwars door de tijd moet steeds geïnterpreteerd worden tegen de achtergrond van deze veranderingen.

In onze analyses bekijken we uitsluitend de politieke representatie van etnische minderheden met een niet-EU-achtergrond, omdat recente debatten over de politieke integratie van etnische minderheden in België voornamelijk aandacht schenken aan niet-EU-minderheden, meer specifiek Marokkanen, Turken en Congolezen.² Het coderen van de 'etnische achtergrond'-variabele is een complex proces, aangezien we weinig officiële informatie hebben over de persoonlijke achtergrond van de kandidaten, behalve hun naam, adres, geslacht, geboortedatum en beroep. Onze werkwijze om kandidaten met een etnische achtergrond te identificeren, is bijgevolg gebaseerd op een procedure uit de onomastiek, dat wil zeggen de analyse van hun familienamen en voornamen (zie ook Celis & Erzeel, 2013). De onderscheidende voornaam/achternaam-methode wordt vaak gebruikt als een efficiënte manier om leden van etnische (minderheids)groepen te identificeren in vergelijkbare onderzoeken in andere landen of contexten (zie ook Black, 2008; Bloemraad, 2013).

Drie onafhankelijke codeurs classificeerden alle kandidaten in twee categorieën (etnische minderheid of geen etnische minderheid), gebaseerd op de origine van hun naam.³ In de uitzonderlijke gevallen van twijfel of verdeeldheid tussen de codeurs zochten we de foto van die kandidaten op in het campagnemateriaal en op de beschikbare campagnewebsites. We konden deze techniek echter niet voor alle kandidaten toepassen. Gedetailleerde informatie over de etnische achtergrond van bekende kandidaten in grotere partijen was beschikbaar voor de meest recente verkiezingen, maar dat was niet het geval voor minder bekende kandidaten, vooral in minder recente verkiezingen. Voorts verzamelden we ook data over het aantal voorkeurstemmen en de plaats op de lijst die elke kandidaat behaalde. De positie op de lijst van de kandidaten biedt ons informatie over de inspanningen van partijen om de vertegenwoordiging van etnische minderheden te verbeteren, zeker als ze op een realistische plaats op de lijst staan. Deze 'realistische plaats'-variabele werd berekend op basis van het aantal zetels dat een partij behaalde (*party magnitude*) in de vorige verkiezing (PM-1). De kandidaat wordt verondersteld op een realistische plaats te staan als zijn of haar initiële positie lager of gelijk is (in termen van cijfers) aan PM-1. Het aantal voorkeurstemmen is een geaggregeerde maatregel op districtsniveau.⁴

In het laatste onderdeel van de analyse zijn we geïnteresseerd in het kiesproces zelf. We presenteren data over hoe kandidaten erin geslaagd zijn om de volgorde op de lijst te verstoren. Ten eerste vergelijken we de initiële positie die een kandidaat had op de lijst met de laatste positie die kandidaten zouden hebben gehad volgens hun persoonlijke score, waarbij we devolutie van de stemmen buiten beschouwing

laten. Zo kunnen we de rol van voorkeurstemmen bepalen in het vermogen van kandidaten om opwaarts of neerwaarts op de lijst te bewegen. Ten tweede bestuderen we hoe voorkeurstemmen de officiële kiesresultaten beïnvloeden, door de relatie tussen de verkiesbare plaats en de werkelijke verkiezing te analyseren. Vergeleken met de ‘realistische’ plaats die berekend werd op PM-1-basis, definiëren we de verkiesbare plaats op basis van het daadwerkelijke aantal zetels die een partij won op het moment van de verkiezing (PM-0) (zie sectie 4.4 voor het belang van dat onderscheid). We onderzoeken de etnische achtergrond van kandidaten die geen verkiesbare plaats hadden maar die toch verkozen raakten, en van kandidaten die niet verkozen raakten terwijl ze toch op een verkiesbare plaats stonden. Dat stelt ons in staat om het werkelijke resultaat voor een partij in perspectief te plaatsen met het electorale succes of falen van kandidaten uit etnische minderheden.

We presenteren de resultaten van onze analyse per verkiezingsjaar, om de evolutie in de loop der tijd te benadrukken, en per partijfamilie, om te bepalen hoe de ideologie van de partij vormgeeft aan de vertegenwoordiging van etnische minderheden in Brussel.

4. Empirische resultaten

4.1. *De representatie van etnische minderheden*

De eerste stap in de analyse is de vergelijking over de tijd van de percentages van etnische minderheden onder de verkozen parlementsleden en onder de effectieve kandidaten. Grofweg 17,8% van de verkozen parlementsleden en 13,4% van de kandidaten in de periode tussen 1995 en 2014 had een etnische minderheidsachtergrond (d.w.z. Turks, Marokkaans of Congolees).

De resultaten in Tabel 1 tonen aan dat de aanwezigheid van etnische minderheden in het Brussels parlement tamelijk laag was in 1995, maar in de loop der jaren sterk toenam. In 1995 behoorde slechts 5% van de verkozen parlementsleden tot een etnische minderheid. Dat percentage verdubbelde in 1999, toen etnische minderheden 11% van de zetels in het Brussels parlement behaalden. In 2004 en 2009 volgden nieuwe stijgingen in de aanwezigheid van etnische minderheden, toen het aandeel van vertegenwoordigers respectievelijk 20 en 25% bedroeg. In de meest recente verkiezing (2014) lijkt de aanwezigheid van etnische minderheden stabiel te zijn gebleven; etnische minderheden maken grofweg een vierde uit van de verkozen parlementsleden.

Als we het percentage van etnische minderheden onder de verkozen parlementsleden vergelijken met hun percentage onder de effectieve kandidaten in Tabel 1, dan zien we dat het percentage van parlementsleden uit etnische minderheden tot

2004 altijd groter is dan het percentage van kandidaten uit etnische minderheden. Dat betekent dat etnische minderheden, vooral in vroegere zittingsperiodes, beter vertegenwoordigd waren dan verwacht kon worden op basis van hun aanwezigheid op de kandidatenlijsten. Het electorale succes van etnische minderheden kan het resultaat zijn van twee fenomenen: ofwel namen de kandidaten uit etnische minderheden een groot deel van de realistische posities op partijlijsten in, ofwel kregen ze een groot aantal voorkeurstemmen, zodat ze buiten de nuttige lijstvolgorde verkozen raakten. In de volgende onderdelen van dit artikel (4.2 en 4.3) bekijken we beide mogelijkheden in meer detail.

TABEL 1. De etnische achtergrond van verkozen parlementsleden en effectieve kandidaten in het Brussels parlement, door de jaren heen.

Jaar	Etnische achtergrond	Verkozen parlementsleden N (%)	Kandidaten N (%)
1995	Etnische minderheid	4 (5%)	18 (2,4%)
	Andere	71 (95%)	730 (97,6%)
	Totaal	75 (100%)	148 (100%)
1999	Etnische minderheid	8 (11%)	55 (7%)
	Andere	67 (89%)	731 (93%)
	Totaal	75 (100%)	786 (100%)
2004	Etnische minderheid	18 (20%)	68 (15,3%)
	Andere	71 (80%)	377 (84,7%)
	Totaal	89 (100%)	445 (100%)
2009	Etnische minderheid	22 (25%)	99 (25,4%)
	Andere	67 (75%)	291 (74,6%)
	Totaal	89 (100%)	390 (100%)
2014	Etnische minderheid	22 (25%)	148 (27,7%)
	Andere	67 (75%)	386 (72,3%)
	Totaal	89 (100%)	534 (100%)
Totaal	Etnische minderheid	74 (18%)	388 (13,4%)
	Andere	343 (82%)	2.515 (86,6%)
	Totaal	417 (100%)	2.903 (100%)

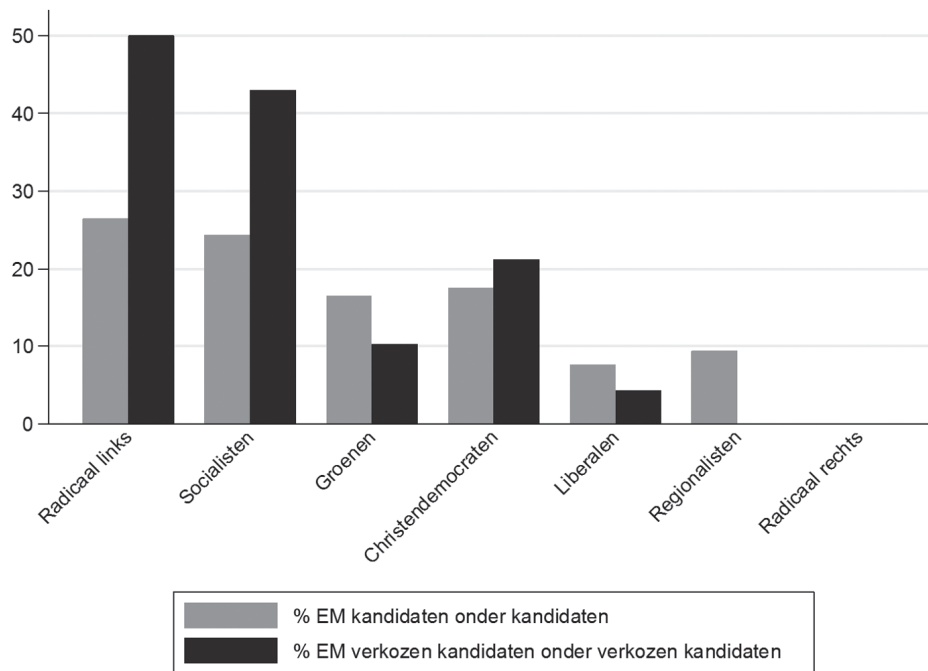
Opmerking: percentages zijn kolompercentages per jaar.

We onderzoeken echter eerst de aanwezigheid van etnische minderheden onder de verschillende partijfamilies in Figuur 2. Vorige studies tonen aan dat de meeste verkozen etnische minderheden in België lid waren van socialistische partijen (Cellis, Eelbode & Wauters, 2013; Van Hauwaert et al., *forthcoming*). Deze resultaten worden ook bevestigd voor de Brusselse casus. Samen met radicaal-linkse partijen tellen socialistische partijen het hoogste percentage van etnische minderheden onder hun kandidaten en verkozenen. Christendemocratische partijen en groene partijen nomineren net iets minder kandidaten in vergelijking met socialistische

en radicaal-linkse partijen, en hebben aanzienlijk minder etnische minderheden onder hun verkozen parlementsleden. Rechtse partijen, zoals liberale en regionalistische partijen, hebben een klein aantal kandidaten uit etnische minderheden en parlementsleden, wat in overeenstemming is met andere (inter)nationale studies (Celis & Erzeel, 2013; Mügge, 2016). Radicaal-rechts had geen etnische minderheden onder haar kandidaten of vertegenwoordigers.

Als we het percentage van kandidaten uit etnische minderheden opnieuw vergelijken met het percentage van parlementsleden uit etnische minderheden, merken we dat alleen bij socialistische en radicaal-linkse partijen het percentage van parlementsleden hoger is dan het percentage kandidaten. Bij andere partijen is het percentage gelijk of lager.

Hoewel Figuur 2 de algemene resultaten per partijfamilie weergeeft, moeten we meegeven dat de Brusselse kiesarena verdeeld is in een Vlaamse en een Franstalige arena. Als we de resultaten voor de Vlaamse en de Franstalige partijen apart analyseren (hier niet weergegeven), merken we dat de resultaten in Figuur 2 standhouden voor beide taalgroepen. Zelfs als we de partijen in de loop der tijd vergelijken blijft de tendens dezelfde, en wordt hij nog sterker in de meest recente verkiezingen.

Opmerking: EM betekent 'etnische minderheid'.

FIGUUR 2. Aantal kandidaten uit etnische minderheden en parlementsleden uit etnische minderheden onder kandidaten en verkozen kandidaten voor elke partijfamilie (in procent).

4.2. *De rol van kandidatenlijsten*

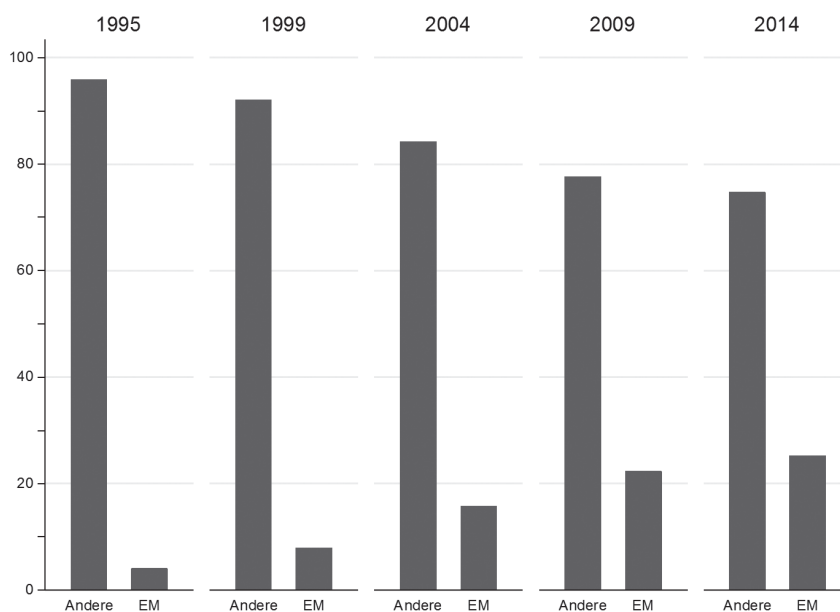
Zoals al werd aangehaald, worden de electorale kansen van kandidaten in het systeem met flexibele lijsten in België in grote mate bepaald door de volgorde op de lijst. Deze volgorde wordt grotendeels opgesteld door nationale en regionale partijkopstukken. Om de rol van de partij in het electorale succes van etnische minderheden te bepalen, analyseren we daarom in Figuur 3 de mate waarin partijen etnische minderheden voor realistische plaatsen op de lijst nomineren. De resultaten tonen aan dat etnische minderheden in de loop der tijd geleidelijk meer realistische plaatsen op de lijst hebben verworven. Tot 1999 gaven partijen minder dan 10% van de realistische posities aan kandidaten uit etnische minderheden. In de meest recente verkiezingen verkregen etnische minderheden een groter aandeel van de realistische posities, tot 22,4% in 2009 en 23,1% in 2014.

Om te bepalen welke partijen bijgedragen hebben tot het electorale succes van etnische minderheden, moeten we per jaar het percentage van kandidaten op een realistische plaats (in Figuur 3) vergelijken met het werkelijke percentage van verkozen parlementsleden (zoals weergegeven in Tabel 1). De resultaten zijn veelzeggend. In elke zittingsperiode tot 2009 behaalden etnische minderheden een groter deel van de zetels in het Brussels parlement dan we hadden kunnen verwachten gebaseerd op hun aandeel aan realistische posities. Etnische minderheden behaalden in 1999 bijvoorbeeld ongeveer 8% van de realistische plaatsen op de lijsten en 11% van de zetels in het parlement. In 2004 werd de drempel van 20% verkozenen met een etnische minderheidsachtergrond behaald, hoewel etnische minderheden (slechts) 15,8% van de realistische plaatsen op de lijst kregen. Alleen in 2014 weerspiegelde het aandeel van etnische minderheden onder de verkozen vertegenwoordigers proportioneel hun aandeel onder de kandidaten op realistische plaatsen. We kunnen dus concluderen dat we het electorale succes van etnische minderheden niet kunnen toeschrijven aan de inspanningen van partijen alleen, vooral in vroegere jaren. Integendeel, indien de toewijzing van zetels uitsluitend zou gebeuren op basis van de lijstvolgorde, zou de numerieke integratie van etnische minderheden een (veel) trager tempo gevolgd hebben.

Deze resultaten bevestigen onze initiële verwachtingen dat politieke partijen niet de drijvende kracht zijn achter de verhoogde etnische diversiteit in de Belgische politiek. Partijen lijken eerder de kat uit de boom te kijken: voordat ze zich engageren om (een hoger aantal aan) etnische minderheden te selecteren, willen ze bewijs dat deze selectie voordelen tijdens de verkiezingen oplevert.

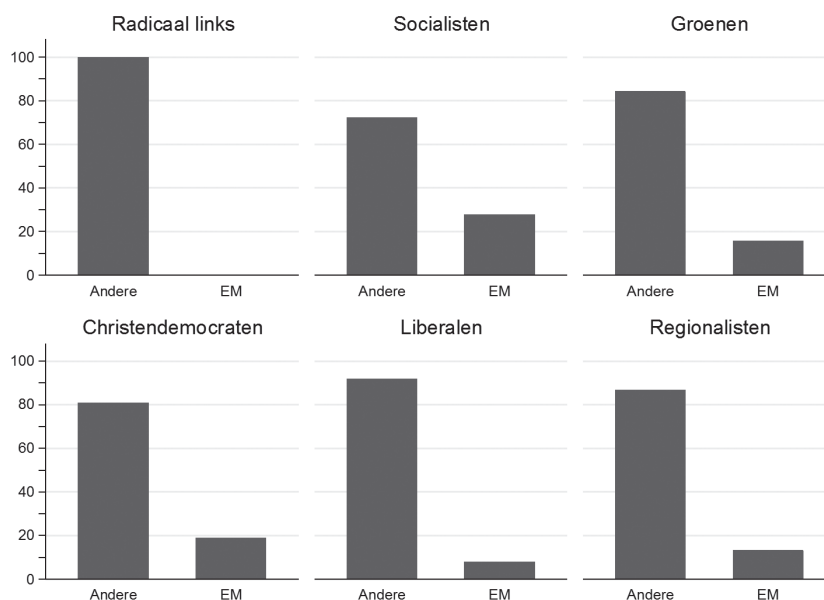
Bovendien zijn er ook verschillen tussen de partijfamilies, zoals weergegeven in Figuur 4. De socialistische partij vertegenwoordigt het grootste percentage van etnische minderheden op realistische posities, op de voet gevolgd door christendemocratische en groene partijen. De rechtse liberale en regionalistische partijen hebben het laagste percentage van etnische minderheden op realistische plaatsen op de lijst, en ook het laagste aantal etnische minderheden onder hun verkozenen.

HET ELECTORALE SUCCES VAN ETNISCHE MINDERHEDEN IN BRUSSEL

Opmerking: EM verwijst naar 'etnische minderheden'.

FIGUUR 3. Percentage van kandidaten die een realistische positie op de lijst innemen volgens hun etnische achtergrond, over de tijd.

Opmerking: de radicaal-rechtse familie werd niet opgenomen omdat ze geen enkele kandidaat uit een etnische minderheid had tijdens de onderzochte periode. EM verwijst naar 'etnische minderheden'.

FIGUUR 4. Percentage van kandidaten die een realistische positie innemen op de lijst volgens hun etnische achtergrond, per partijfamilie.

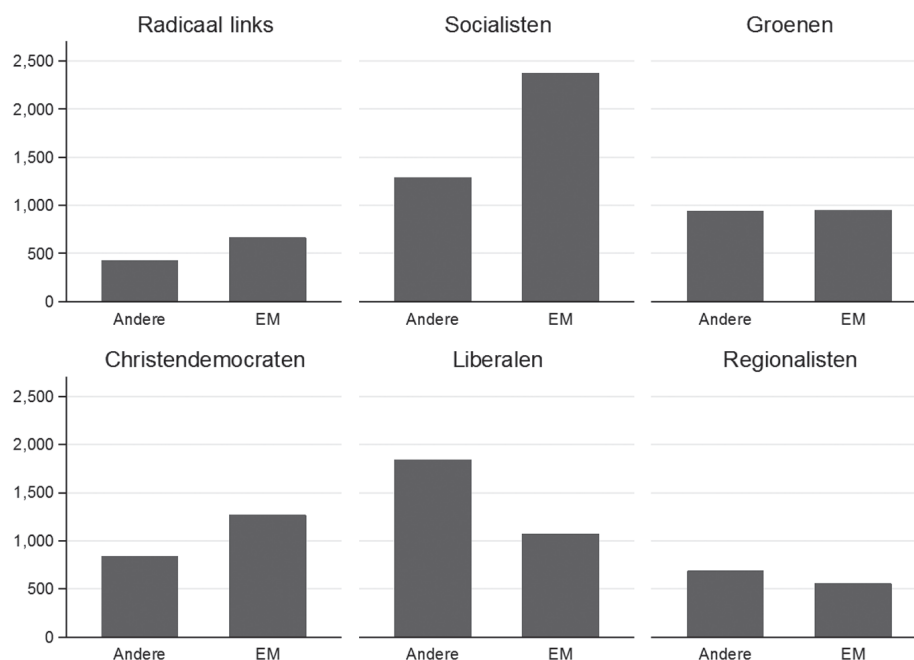
4.3. De rol van voorkeurstemmen

Vervolgens bekijken we de rol van de kiezers door de impact van voorkeurstemmen te beoordelen. In Brussel brengt meer dan 70% van de kiezers een voorkeurstem in plaats van een lijststem uit, waardoor voorkeurstemmen essentieel zijn om verkiezingsresultaten te begrijpen.

Tabel 2 geeft eerst een overzicht van het gemiddelde aantal voorkeurstemmen die effectieve kandidaten behaalden, volgens etnische achtergrond en verkiezingsjaar. Gemiddeld behaalt een individuele kandidaat in de Brusselse regionale verkiezingen 1090 voorkeurstemmen. Dat aantal varieert echter aanzienlijk tussen kandidaten. Globaal gezien krijgen zeer weinig kandidaten meer dan 10.000 voorkeurstemmen, aangezien stemmen erg gefragmenteerd zijn als gevolg van het grote aantal partijen en kandidaten. Tabel 2 toont bovendien een duidelijk positieve trend in het aantal voorkeurstemmen dat wordt uitgebracht: sinds 1995 is het gemiddelde aantal voorkeurstemmen voor *alle* kandidaten geleidelijk gestegen, met pieken in 2004 en 2009 en een (kleine) afname in 2014. De stijging in 2004 valt samen met de hervormingen van het kiessysteem in 2002, met name de halvering van de impact van de lijststem ten voordele van de voorkeurstem (Wauters, Weekers & Maddens, 2010). Hoewel we er niet van kunnen uitgaan dat de hervormingen enig mechanisch effect hebben gehad op het aantal voorkeurstemmen dat in de daaropvolgende verkiezingen werd uitgebracht, is het mogelijk dat ze kiezers hebben aangespoord om (meer) stemmen uit te brengen voor hun favoriete kandidaten (Wauters, 2014).

TABEL 2. Gemiddeld aantal voorkeurstemmen per etnische achtergrond en per verkiezingsjaar.

Verkiezingen	Etnische achtergrond	Gemiddeld aantal voorkeurstemmen
1995	Etnische minderheid	788
	Andere	585
	Totaal	589
1999	Etnische minderheid	1.115
	Andere	706
	Totaal	735
2004	Etnische minderheid	1.811
	Andere	1.511
	Totaal	1.557
2009	Etnische minderheid	1.859
	Andere	1.911
	Totaal	1.898
2014	Etnische minderheid	1.397
	Andere	1.311
	Totaal	1.335
Totaal	Etnische minderheid	1.519
	Andere	1.024
	Totaal	1.090

Opmerking: de radicaal-rechtse familie werd niet opgenomen omdat ze geen enkele kandidaat uit een etnische minderheid had tijdens de onderzochte periode. EM verwijst naar 'etnische minderheden'.

FIGUUR 5. Gemiddeld aantal voorkeurstemmen per etnische achtergrond en per partijfamilie.

Als we de etnische achtergrond van kandidaten in beschouwing nemen, is het duidelijk dat etnische minderheden initieel een hoger aantal voorkeurstemmen kregen dan andere kandidaten (in 1995, 1999 en 2004). Deze trend bevestigt het eerdere onderzoek van Teney et al. (2010) dat aantoont dat kandidaten uit etnische minderheden meer voorkeurstemmen krijgen in een etnisch diverse context, waar ze de voordelen kunnen plukken van etnische mobilisatie. Het voordeel van etnische minderheden verdwijnt echter in de laatste twee verkiezingen. In 2009 en 2014 is het gemiddelde aantal voorkeurstemmen behaald door etnische minderheden grofweg gelijk aan het aantal voorkeurstemmen behaald door andere kandidaten. Gebaseerd op onze huidige dataset kunnen we geen afdoende reden bieden waarom deze verschuiving plaatsvond. Eén mogelijkheid – namelijk dat deze verschuiving gebeurde omdat etnische minderheden minder 'zichtbare' plaatsen kregen op kandidatenlijsten – kan worden verworpen, omdat de resultaten in Figuur 3 een stijging aantoonden van het aantal etnische minderheden op een realistische plaats op de lijst. Een andere mogelijkheid is dat het voordeel van een systeem met voorkeurstemmen verdwijnt zodra de numerieke aanwezigheid van etnische

minderheden in de politiek toeneemt. Etnische mobilisatie kan een succesvolle strategie vormen voor etnische minderheden wanneer ze nieuwkomers in de politiek zijn, omdat hun etnische achtergrond hen een competitief voordeel geeft. Dat competitieve voordeel zou echter kunnen verdwijnen wanneer meer etnische minderheden toegang tot het parlement krijgen, omdat meer (bekende) kandidaten uit etnische minderheden strijden voor stemmen en dus de voorkeurstemmen onder elkaar moeten verdelen.

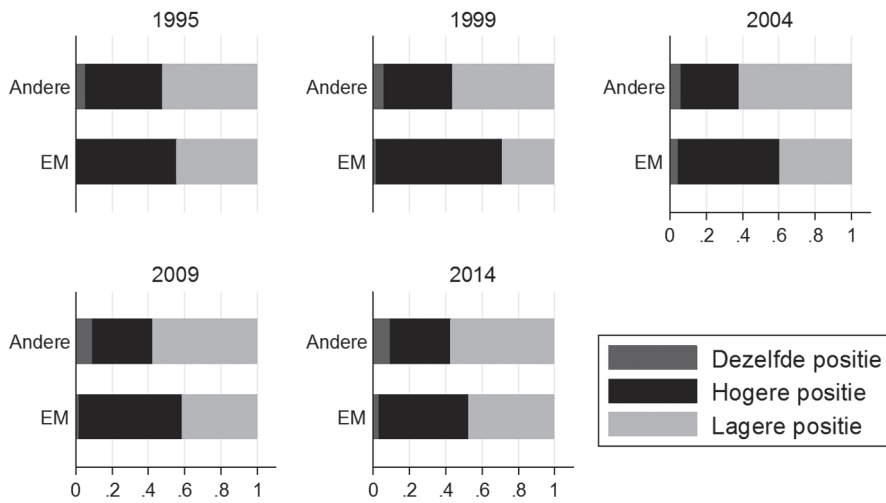
Figuur 5 toont voorts heel wat variatie in het gemiddelde aantal voorkeurstemmen tussen partijen. Op lijsten van socialistische en christendemocratische partijen kregen kandidaten uit etnische minderheden meer voorkeurstemmen dan andere kandidaten. In andere partijfamilies behaalden kandidaten uit etnische minderheden ofwel een gelijk aantal (groen, radicaal-links, regionalistisch) ofwel minder (liberaal) voorkeurstemmen in vergelijking met andere kandidaten. Vooral op de liberale partijlijsten kregen kandidaten uit etnische minderheden slechts een klein aandeel van de realistische plaatsen op de lijst (zie Figuur 4), wat ook zou kunnen verklaren waarom deze kandidaten een kleiner aantal voorkeurstemmen kregen.

4.4. *Het verkiezingsproces*

Kunnen kandidaten met behulp van voorkeurstemmen de lijstvolgorde verstoren? Om deze vraag te beantwoorden, vergelijken we de oorspronkelijke positie van kandidaten op de lijst met de positie waarin ze verkozen zouden worden als de resultaten louter op hun persoonlijke score gebaseerd waren geweest. Figuur 6 toont eerst hoe het kandidaten vergaat in de verkiezingen, meer specifiek hoeveel van hen stegen, daalden of dezelfde positie behielden op de lijst. De resultaten zijn duidelijk: etnische minderheden zullen eerder stijgen op de lijst in vergelijking met andere kandidaten, wat aantoont dat kandidaten uit minderheden het over het algemeen beter doen op het gebied van voorkeurstemmen.

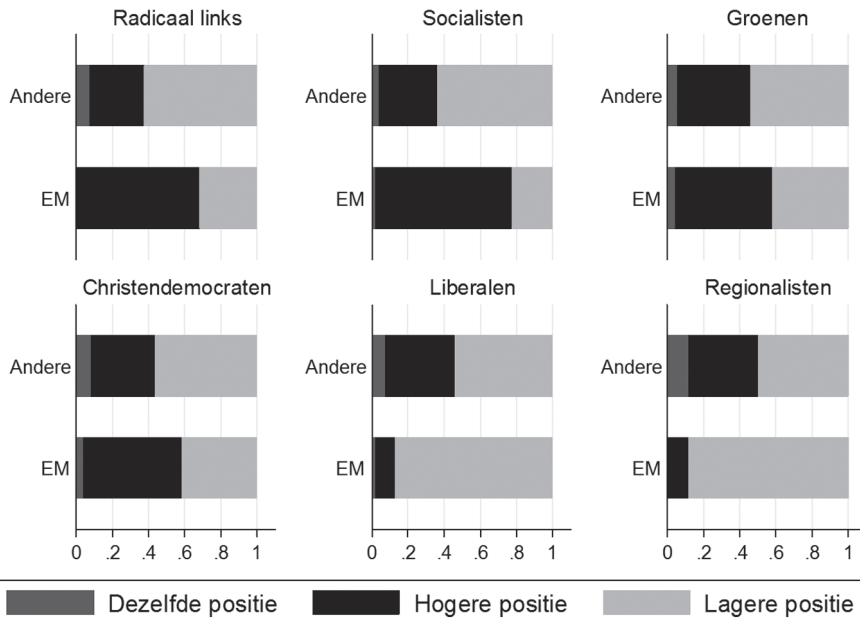
Figuur 7 geeft echter belangrijke verschillen weer tussen partijfamilies. Etnische minderheden in socialistische en – in mindere mate – radicaal-linkse partijen doen het vaakst hun voordeel bij voorkeurstemmen om te stijgen op de lijst. In beide partijfamilies is meer dan 60% van de kandidaten uit etnische minderheden in staat om een hogere plaats op de lijst te bemachtigen als gevolg van een grote steun bij de kiezers. Dat is ook het geval voor ongeveer de helft van de kandidaten uit etnische minderheden bij de christendemocratische en groene partijlijsten. Bij liberale en regionalistische partijen daarentegen, daalde de meerderheid van kandidaten uit etnische minderheden op de lijst als alleen de voorkeurstemmen in beschouwing werden genomen. Figuur 7 toont aan dat het niveau van steun onder de kiezers groter is bij kandidaten uit een etnische minderheid op linkse lijsten.

HET ELECTORALE SUCCES VAN ETNISCHE MINDERHEDEN IN BRUSSEL

Opmerking: EM verwijst naar 'etnische minderheden'.

FIGUUR 6. Kandidaten die de lijstvolgorde verstoren (zonder het effect van devolutie), per etnische achtergrond en per jaar.

Opmerking: Radicaal-rechtse partijfamilies werden niet in beschouwing genomen omdat geen enkele kandidaat uit een etnische minderheid werd verkozen in de onderzochte periode. EM verwijst naar 'etnische minderheden'.

FIGUUR 7. Kandidaten die de lijstvolgorde verstoren (zonder het effect van devolutie), per etnische achtergrond en per partijfamilie.

Figuren 6 en 7 geven de invloed van voorkeurstemmen weer op het vermogen van kandidaten om op en neer te bewegen op de lijst. Als we echter willen onderzoeken hoe voorkeurstemmen uiteindelijk de verkiezingsresultaten beïnvloeden, dan moeten we ook het effect van de devolutie van lijststemmen in overweging nemen – dat wil zeggen het feit dat, om de finale plaats van kandidaten op de lijst te bepalen en om te berekenen welke kandidaten een zetel krijgen, lijststemmen aan de voorkeurstemmen worden toegevoegd. Tabel 3 vergelijkt daarom de proportie van kandidaten uit etnische minderheden die verkozen zouden zijn zonder het effect van de devolutie met de kandidaten die daadwerkelijk verkozen werden. We zien dat de devolutie van lijststemmen kandidaten uit etnische minderheden licht benadeelt. Tussen 1995 en 2004 raakten veertien kandidaten uit etnische minderheden niet verkozen als gevolg van het effect van devolutie, maar zouden wel verkozen zijn zonder de devolutie van de lijststemmen. Zes kandidaten uit etnische minderheden haalden hun voordeel bij de devolutie: ze raakten verkozen terwijl dat niet het geval was geweest als hun verkiezing alleen op voorkeurstemmen gebaseerd was. Van de veertien kandidaten uit etnische minderheden die niet verkozen werden maar dat wel geweest zouden zijn zonder het effect van devolutie, kwamen tien kandidaten van een socialistische lijst en vier van een groene lijst. Daarentegen, vijf van de zes kandidaten uit etnische minderheden die voordeel haalden bij devolutie kwamen van een liberale lijst en één van een socialistische lijst.

TABEL 3. **Vergelijking tussen het aantal kandidaten uit etnische minderheden die daadwerkelijk werden verkozen en hun potentiële cijfers zonder het effect van devolutie.**

Verkiezing			Zou verkozen zijn zonder het effect van devolutie	
			Nee	Ja
1995	Verkozen	Nee	13	1
		Ja	0	4
1999	Verkozen	Nee	41	6
		Ja	1	7
2004	Verkozen	Nee	49	1
		Ja	1	17
2009	Verkozen	Nee	74	3
		Ja	2	20
2014	Verkozen	Nee	123	3
		Ja	2	20
Totaal	Verkozen	Nee	300	14
		Ja	6	68

Soortgelijke conclusies kunnen getrokken worden uit Tabel 4. Deze tabel geeft het aantal en het percentage van kandidaten weer die verkozen werden *zonder verkiesbare plaats op de lijst*. Terwijl we in onderdeel 4.2 de focus legden op *realistische* posities, en

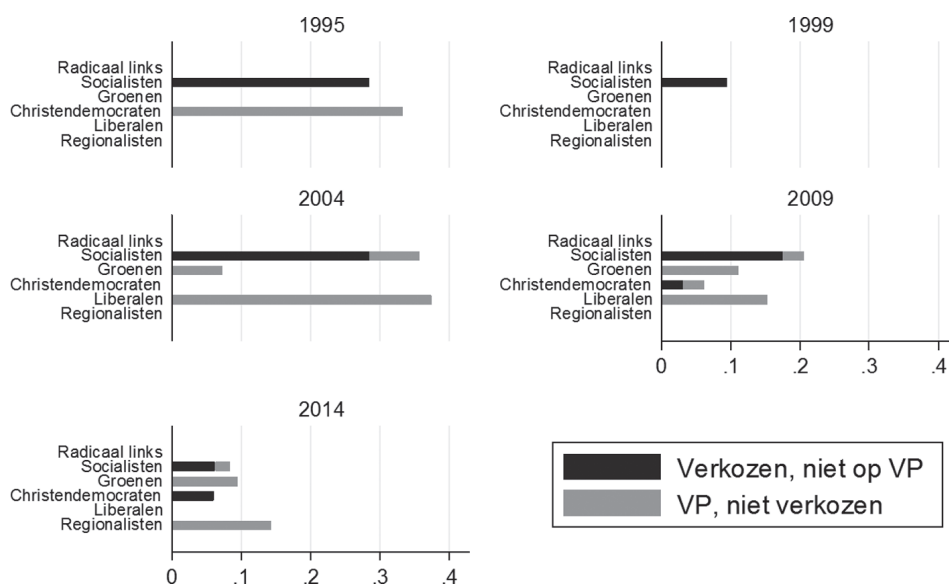
die maten aan de hand van partijgrootte in de vorige verkiezing (PM-1), zijn we ervan overtuigd dat het aantal zetels die een partij toegewezen krijgt in de huidige verkiezing de beste maatstaf is om te bepalen hoe het verkiezingsproces zelf een rol speelt in het electorale succes of falen van kandidaten uit etnische minderheden. Realistische posities, die gemeten werden op basis van PM-1, maken het ons niet mogelijk om met zekerheid te weten of het electorale succes van de kandidaten uit etnische minderheden verband houdt met het aantal voorkeurstemmen dat een kandidaat krijgt, of met de positie van een kandidaat op de lijst. Dat kan immers beïnvloed worden doordat hun succes eenvoudigweg verbonden is met het electorale succes of falen van de partijlijst zelf. Wat we hier te weten willen komen, is welk proces de toekenning van zetels aan kandidaten uit etnische minderheden stuurt, rekening houdend met het aantal zetels die een partij kreeg toegewezen in een specifieke verkiezing (PM-0). Om onderscheid te maken tussen PM-1 en PM-0, noemen we *verkiezbare* posities de posities die gemeten werden op basis van PM-0. We zien in Tabel 4 dat het percentage van kandidaten die werden verkozen zonder op een verkiezbare plaats te staan, elk jaar hoger is voor etnische minderheden dan voor andere kandidaten. Tussen 1995 en 2014 werd 32% van de kandidaten uit etnische minderheden verkozen, hoewel ze op een niet-verkiezbare plaats op de lijst stonden, vergeleken met amper 15% van de andere kandidaten. Etnische minderheden doen dus hun voordeel met voorkeurstemmen.

TABEL 4. **Het verband tussen de positie op de lijst en voorkeurstemmen, per etnische achtergrond van de kandidaten en per jaar.**

Jaar	Etnische achtergrond	Geen verkiezbare positie, toch verkozen N (%)	Totaal verkozen N (%)
1995	Etnische minderheid	2 (50%)	4 (100%)
	Andere	5 (7%)	71 (100%)
	Totaal	7 (9%)	75 (100%)
1999	Etnische minderheid	2 (25%)	8 (100%)
	Andere	3 (5%)	67 (100%)
	Totaal	5 (7%)	75 (100%)
2004	Etnische minderheid	8 (44%)	18 (100%)
	Andere	19 (27%)	71 (100%)
	Totaal	27 (30%)	89 (100%)
2009	Etnische minderheid	7 (32%)	22 (100%)
	Andere	14 (21%)	67 (100%)
	Totaal	21 (24%)	89 (100%)
2014	Etnische minderheid	5 (23%)	22 (100%)
	Andere	10 (15%)	67 (100%)
	Totaal	15 (17%)	89 (100%)
Totaal	Etnische minderheid	24 (32%)	74 (100%)
	Andere	51 (15%)	343 (100%)
	Totaal	75 (18%)	417 (100%)

Opmerking: percentages zijn rijpercentages.

HET ELECTORALE SUCCES VAN ETNISCHE MINDERHEDEN IN BRUSSEL

Opmerking: VP betekent 'verkiezingsplaats'.

FIGUUR 8. Het verband tussen het innemen van een positie op een verkiesbare plaats en het verkozen raken voor kandidaten uit etnische minderheden, per jaar en per familie.

Toch speelt partijfamilie hier opnieuw een cruciale rol. Alle kandidaten uit etnische minderheden die werden verkozen zonder op een verkiesbare plaats op de lijst te staan, kwamen uit socialistische partijen, behalve in 2009 en 2014, toen respectievelijk een op de zeven en twee op de vijf kandidaten van een christendemocratische lijst kwamen. Dat herbevestigt het voorwaardelijke effect van voorkeurstemmen. Alleen voor socialistische partijen, en in mindere mate voor christendemocratische partijen, hadden voorkeurstemmen een reëel positief effect op de verkiezing van kandidaten uit etnische minderheden. Bij andere partijen speelde dat helemaal geen rol, of had het een negatief effect. Dat wordt duidelijk als we twee categorieën van kandidaten vergelijken in Figuur 8: (1) kandidaten die geen verkiesbare plaats innamen maar toch verkozen raakten – wat betekent dat ze de lijstvolgorde wisten te doorbreken dankzij hun goede, persoonlijke score, en (2) kandidaten die een verkiesbare plaats innamen maar niet verkozen raakten – wat betekent dat ze niet verkozen raakten terwijl de partij dat eigenlijk 'wilde'. Figuur 8 toont de verhouding van kandidaten die in elke categorie thuishoren per partijfamilie en in de loop der tijd. Het is duidelijk dat voorkeurstemmen vooral kandidaten op socialistische lijsten hielpen om de lijstvolgorde te doorbreken en zo verkozen raakten. In recentere jaren bevorderden voorkeurstemmen ook het electorale succes van kandidaten op christendemocratische lijsten. Bij andere partijen, daarentegen, waren voorkeurstemmen niet voordelig voor kandidaten uit etnische minderheden.

Integendeel, kandidaten uit etnische minderheden raakten verschillende keren niet verkozen, terwijl ze toch op een verkiesbare plaats stonden. In die gevallen kwam het systeem van voorkeurstemmen kandidaten uit etnische meerderheden ten goede, die verkozen raakten door over etnische minderheden te ‘springen’, die oorspronkelijk hoger op de lijst stonden.

5. Discussie en conclusie

Wat kan uiteindelijk het electorale succes van etnische minderheden in de Brusselse regionale politiek verklaren: het gedrag van de kiezer of partijstrategieën? Onze resultaten tonen aan dat vooral kiezers een belangrijke kracht zijn achter de verkiezing van kandidaten uit etnische minderheden in Brussel, hoewel ook partijen geleidelijk inspanningen gedaan hebben om etnische minderheden op kandidatenlijsten en op realistische plaatsen op de lijst op te nemen. In het algemeen waren etnische minderheden in staat om een hoger aantal voorkeurstemmen te behalen dan andere kandidaten, wat hen in staat stelde om te stijgen op de lijst en (soms) ook buiten de lijstvolgorde verkozen te raken. Deze resultaten kunnen we echter niet veralgemenen voor alle partijfamilies en voor alle zittingsperiodes.

Een belangrijke vaststelling is dat vooral etnische minderheden in socialistische partijen, en in mindere mate in christendemocratische partijen, hun voordeel doen met het systeem van voorkeurstemmen. Het positieve effect van voorkeurstemmen was verre van duidelijk bij andere partijen, zelfs in andere linkse partijen, zoals de groenen, waar etnische minderheden niet in staat waren om een hoger aantal voorkeurstemmen te behalen, hoewel ze een aanzienlijk deel van de verkiesbare plaatsen hadden gekregen. In dit laatste geval was de verkiezing van etnische minderheden niet te danken aan kiezers, maar voornamelijk aan inspanningen van de partij. Verder onderzoek moet onderzoeken hoe de verschillen tussen de partijfamilies verklaard kunnen worden.

Een ander interessant resultaat is dat de rol van partijen en kiezers veranderde in de loop der tijd. Terwijl het oorspronkelijke succes van etnische minderheden (1995-2004) voornamelijk toe te schrijven was aan het gedrag van de kiezer, verhoogden partijen aanzienlijk het percentage van etnische minderheden op realistische lijstposities in de meest recente periode, terwijl het voordeel van etnische minderheden inzake voorkeurstemmen leek te verdwijnen. Daarom moet het electorale succes van etnische minderheden in de meest recente verkiezingen gelinkt worden aan zowel partijstrategie als het gedrag van de kiezer. Het is moeilijk om op basis van onze huidige dataset deze veranderingen in de tijd te verklaren; toekomstig onderzoek zou dat verder moeten uitdiepen via diepgaande interviews met partijen en kiezers.

De tijdsschaal van onze analyse stelde ons verder ook in staat om enkele uitspraken te doen over de rol van instituties. Het kiessysteem in België is geëvolueerd van een systeem van gesloten lijsten naar een systeem van flexibele/open lijsten in het midden van de jaren 2000. In de meeste gevallen stelt devolutie van de lijststem slechts twee of drie kandidaten op een lijst veilig (Renwick & Pilet, 2016). Als gevolg daarvan wordt het systeem meer open als de *party magnitude* toeneemt. Aangezien Brussel een groot kiesdistrict is (75 zetels tot 1999, dan 89), is ook de *party magnitude* groot en winnen partijen meestal meer dan drie zetels. Cruciaal hierin is dat kiezers werkelijk gebruik maken van hun mogelijkheid om voorkeurstemmen uit te brengen, aangezien voorkeurstemmen optioneel is in België. Ons onderzoek suggereert dat het systeem met flexibele open lijsten in Brussel soortgelijke positieve resultaten oplevert voor etnische minderheden als het systeem van open lijsten (Bergh & Bjørklund, 2011). Tegelijkertijd constateerden we ook dat nog meer kandidaten uit etnische minderheden verkozen geraakt zouden zijn als het systeem helemaal open was geweest.

Hoewel we in dit artikel focusten op de impact van het kiessysteem, moet het duidelijk zijn dat de mate van vertegenwoordiging van etnische minderheden niet alleen kan worden toegeschreven aan karakteristieken van het kiessysteem. Veranderingen in regelgeving inzake burgerschap en stemrecht in het midden van de jaren 2000 veranderden de etnische samenstelling van het Brusselse electoraat drastisch en resulteerden in een sterke politisering van etniciteit. Partijen hebben op deze veranderingen ingespeeld. Het aantal etnische minderheden die genomineerd werden als (toplijst)kandidaten nam sterk toe in deze groep vanaf 2004. In navolging van socialistische en groene partijen namen ook andere partijen hen geleidelijk op in hun lijsten, met uitzondering van radicaal-rechts. Wat Martiniello en Hily (1998, p. 129) een 'morele plicht' noemden om kandidaten te *nomineren*, veranderde in wat we een 'morele plicht' kunnen noemen om kandidaten te *verkiezen*, aangezien het aantal kandidaten uit etnische minderheden op realistische posities in de loop der tijd toenam. Wat onduidelijk blijft, echter, is hoe sociale en institutionele veranderingen die in het midden van de jaren 2000 plaatsvonden de strategieën van kiezers beïnvloedden. Zijn voorkeurstemmen vooral bevorderlijk om etnische minderheden te verkiezen als ze nieuw zijn in de politiek, en zal dat concurrentievoordeel verdwijnen zodra meer etnische minderheden verkozen raken? Dat is opnieuw een vraag voor toekomstig onderzoek.

Noten

1. Chloé Janssen was een FNRS research fellow (2015-2017) wanneer dit artikel geschreven werd. Zij bedankt het FNRS voor de financiële ondersteuning. De studie werd verder mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van het FWO (Erzeel en Jans-

sen) en het VUB Strategisch Onderzoeksprogramma Evaluating Democratic Governance in Europe – EDGE (Erzeel). De auteurs wensen Maximilien Cogels te bedanken voor zijn hulp bij de dataverzameling en Eline Severs, Maximilien Cogels en de anonieme reviewers voor hun waardevolle commentaren bij eerdere versies van dit artikel.

2. Een van de voorwaarden om kandidaat te zijn in de Brusselse regionale verkiezingen is de Belgische nationaliteit. Dat weerhoudt kandidaten er echter niet van om ook nog een andere nationaliteit te hebben, zoals de Marokkaanse of de Turkse.
3. De drie codeurs kwamen in 91,9% van de gevallen tot eenzelfde categorisering.
4. Bijgevolg kunnen we geen analyse op individueel niveau uitvoeren om te kijken naar hoe en waarom kiezers voorkeurstemmen gebruiken en of dat verband houdt met etnisch of symbolisch stemmen.

Bibliografie

- André, A., Depauw, S., Shugart, M., & Chytilék, R. (2017). Party Nomination Strategies in Flexible-List Systems: Do Preference Votes Matter? *Party Politics*, 23(5), 589-600.
- Bergh, J. & Bjørklund, T. (2011). The revival of group voting: explaining the voting preferences of immigrants in Norway. *Political Studies*, 59(2), 308-327.
- Black, J. (2008). Ethnoracial Minorities in the 38th Parliament: Patterns of Change and Continuity. In C. Andrews et al. (red.), *Electing a Diverse Canada: The Representation of Newcomers and Minorities in Canadian Cities* (pp. 229-54). Vancouver: UBC Press.
- Bloemraad, I. (2013). Accessing the corridors of power: Puzzles and pathways to understanding minority representation. *West European Politics*, 36(3), 652-670.
- Bouhon, F., Reuchamps, M., & Dodeigne, J. (2012). La confection des listes: règles juridiques et pratiques (pp. 189-207). In F. Bouhon & M. Reuchamps (red.), *Les systèmes électoraux de la Belgique*. Bruxelles: Bruylant.
- Bousetta, H. & Bernès, L.A. (2007). *Muslims in Europe, Belgian Report*. OSI, EUMAP.
- Celis, K. & Erzeel, S. (2013). Gender and Ethnicity: Intersectionality and the Politics of Group Representation in the Low Countries. *Representation*, 49(4), 487-499.
- Celis, K. & Erzeel, S. (2017). The Complementarity Advantage: Parties, Representativeness and Newcomers' Access to Power. *Parliamentary Affairs*, 70(1), 43-61.
- Celis, K., Eelbode, F., & Wauters, B. (2013). Visible Ethnic Minorities in Local Political Parties: A Case Study of Two Belgian Cities (Antwerp and Ghent). *Politics*, 33(3), 160-171.

- Celis, K., Erzeel, S., Mügge, L., & Damstra, A. (2014). Quotas and Intersectionality: Ethnicity and Gender in Candidate Selection. *International Political Science Review*, 35(1), 41-54.
- Dancygier, R., Lindgren, K.-O., Oskarsson, S., & Vernby, K. (2015). Why Are Immigrants Underrepresented in Politics? Evidence from Sweden. *American Political Science Review*, 109(4), 703-724.
- De Winter, L., Erzeel, S., Vandeleene, A., & Wauters, B. (2013). Nationale bemoeienis of lokale autonomie? Lijstvormingsproces bij gemeenteraadsverkiezingen (pp. 93-122). In K. Deschouwer et al. (reds.), *Lokale partijafdelingen en de gemeenteraadsverkiezingen van 14 oktober 2012*. Brussel: ASP.
- Eelbode, F., Wauters, B., Celis, K., & Devos, C. (2013). Left, right, left. The influence of party ideology on the political representation of ethnic minorities in Belgium. *Politics, Groups, and Identities*, 1(3), 451-467.
- Jacobs, D. (2000). Multinational and Polyethnic Politics Entwined: Minority Representation in the Region of Brussels-Capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(2), 289-304.
- Jacobs, D., Phalet, K., & Swyngedouw, M. (2004). Associational Membership and Political Involvement Among Ethnic Minority Groups in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 543-559.
- Jacobs, D., Kelbel C., & Pilet, J-B. (2013). De politieke voorkeur van kiezers van allochtone afkomst tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2012 in Brussel. In M. Hooghe et al. (red.), *De lokale kiezer: een analyse van de gemeenteraadsverkiezingen van 2012*. Brussel, ASP.
- Karvonen, L. (2004). Preferential voting: Incidence and effects. *International Political Science Review*, 25(2), 203-226.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M., & Passy, F. (2005). *Contested Citizenship: Political Contention Over Migration and Ethnic Relations in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Martiniello, M. & Hily, M.-A. (1998). Les élus d'origine étrangère à Bruxelles: une nouvelle étape de la participation politique des populations d'origine immigrée. *Revue européenne des migrations internationales*, 14(2), 123-149.
- Mügge, L. (2016). Intersectionality, Recruitment and Selection: Ethnic Minority Candidates in Dutch Parties. *Parliamentary Affairs*, 69(3), 512-530.
- Renwick, A. & Pilet, J-B. (2016). *Faces on the Ballot*. Oxford: OUP.
- Teney, C., Jacobs, D., Rea, A., & Delwit, P. (2010). Ethnic voting in Brussels: Voting patterns among ethnic minorities in Brussels (Belgium) during the 2006 local elections. *Acta politica*, 45(3), 273-297.
- Togebly, L. (2008). The Political Representation of Ethnic Minorities: Denmark as a Deviant Case. *Party Politics*, 14(3), 325-343.
- Van Hauwaert, S., Janssen, C., Pilet, J.-B., Baudewyns, P., Celis, K., & Erzeel, S. (forthcoming). The Representation of Citizens of Immigrant Origin in Belgium (1991-2014).

In L. Morales & T. Saalfeld (eds.), *Pathways to Power: The Political Representation of Citizens of Immigrant Origin in Europe*. Oxford: OUP.

Wauters, B. (2014). Over stemmenkanonnen en witte konijnen (pp. 195-215). In C. Devos (red.), *België #2014: een politieke geschiedenis van morgen*. Gent: Borgerhoff & Lamberigts.

Wauters B., Weekers, K., & Maddens, B. (2010). Explaining the number of preferential votes for women in an open-list PR system: an investigation of the 2003 federal elections in Flanders (Belgium). *Acta Politica*, 45(4), 468-490.